

Panslavizmus a austroslavizmus: dve koncepcie riešenia postavenia Slovanov v Európe a v habsburskej monarchii

Tatiana Žilíková

19. storočie sa nieslo v znamení národných aktivít prostredníctvom procesov zjednocovania, národných obrození, hľadania odpovede na to, čo je národ a aký má byť jeho vzťah k štátu. Prvá polovica 19. storočia bola charakteristická aj revolučnými udalosťami, do ktorých situácia logicky vyústila, lebo nenašla kultúrnu paradigmu možného riešenia. Nikdy predtým v dejinách totiž národy nepotrebovali tak nutne nájsť správne pojmy, presnú identitu, ktorá mala byť zárukou ich legitimacy a uznania medzi ostatnými národmi. O to špecifickejšia a zložitejšia situácia nastala v mnohonárodnostnej habsburskej monarchii, kde sa začala uplatňovať hegemonia maďarského a nemeckého národa nad inými, obzvlášť slovanskými národmi. Rovnako ako viedenský dvor svojou politikou vyvolal národnoobranú reakciu u maďarského národa, tak nemecký nátlak na Čechov a nátlak Maďarov na iné národnosti v Uhorsku, spoludefinovali hnutia označované ako obrodenecké. Nemecké národné hnutie sa stalo akýmsi ukazovateľom smeru, ktorým sa malo ubrať aj obrodenie Slovanov. Rovnako ako Nemci, nemali vlastný jednotný štát, a tak svoju identitu začali budovať na pojme ľud. Nemci našli oporu v pangermánskej jednote.¹ Podobne podľa ich vzoru vytvoril svoju teóriu všeslovanskej vzájomnosti Ján Kollár. Nemenej výrazným bol vplyv Veľkej francúzskej revolúcie a Deklarácie práv, v ktorej sa uvádzalo: „*Každý národ je nezávislý a suverénny bez ohľadu na to, aké je množstvo ľudí, z ktorých sa skladá, a aký rozsah má územie, ktoré obýva...*“²

V súvislosti s národnooslobodzovacím hnutím Slovanov v habsburskej monarchii vznikli názorové koncepcie, ktorých spoločným cieľom bolo dosiahnutie rovnoprávneho postavenia pre slovanské národy (či už celkovo alebo v habsburskej monarchii). Napriek tomu, že sa od seba ideovo odlišovali, mali rovnaké východisko. Vo filozofii sa napríklad jeden z popredných ideológov austroslavizmu, Lev Thun, opieral okrem Bolzanovej etiky i o Herdera, v ktorom našiel svoju oporu aj Kollár, tvorca špecifickej myšlienky všeslovanskej vzájomnosti. V duchu Herderovej idey, že národ nie je identický so štátom, ale je „organizmom prirodzeným“, chcel Kollár harmonické spolužitie národov v spoločnom štáte. Idea všeslovanskej vzájomnosti tak v konečnom dôsledku nemala slúžiť len samotným

¹ VLČEK, Radomír. *Panslavizmus a národy habsburské monarchie. Úvod do problému*. In HRODEK, Dominik a kol. *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Pardubická konferencia (22. – 24. apríla 2004). Praha : Libri, 2004, s. 9.

² *Tamže*, s. 9.

Slovanom, ale aj iným európskym národom. Mala vybudovať pocit národnej spolupatričnosti a hrdosti, avšak nie na báze vtedy sa rozmáhajúceho nacionalizmu, ktorý Kollár neuznával. Jeho činnosť mala národnoobraný charakter proti rečovej jednote Uhorska, kde jednotným jazykom mal byť maďarský jazyk. Kollár bránil jazykovú a kultúrnu identitu národa chápaného ako etnické spoločenstvo. Na druhej strane bola jeho všeslovenská vzájomnosť slovensky národovtvojná – podľa Kollára jestvoval jeden slovenský národ ako „sebavedomé, v univerzálnej ľudskosti zakotvené literárne, t. j. kultúrne spoločenstvo“.³ Kollár pritom otvorene nehlásal potrebu zmeny politického systému – svoju koncepciu chápal ako apolitickú, založenú na kultúrnej spolupráci. Austroslavizmus predstavoval iné smerovanie, znamenal posun vo vývoji národnooslobodzovacieho hnutia, keď jeho zástancovia už vystúpili s konkrétnym politickým riešením situácie Slovanov. Z rakúskej monarchie sa mala stať federácia, kde by mali národy rovnaké postavenie na demokratickej báze.

Ak chceme pozorovať ideológiu všeslovanstva a austroslavizmu predovšetkým z hľadiska ich pohľadu na národ a štátoprávne usporiadanie monarchie, zároveň upozorniť na ich spoločné znaky a rozdiely, je prospešné skonfrontovať genézu myšlienok dvoch profilových osobností, a to už spomínaného Jána Kollára a radikálneho propagátora a teoretika austroslavizmu Karla Havlíčka Borovského.

V priebehu dejinného vývoja pojem „slovenská vzájomnosť“ nadobudol divergentné významy a označenia. Proces zmien v názvosloví a významovej stránke tejto problematiky je predovšetkým následkom toho, komu bola samotná myšlienka určená – teda aj jej poslanstvo sa interpretovalo s ohľadom na to, v čích službách sa mala myšlienka uplatniť. Kollár sa stotožnil s označením „vzájomnosť“ – ktorú vo svojej rozprave z roku 1836 *O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovenského národa* – dopĺňa prívlastkom „literárna“.⁴ Pojem „všeslovanstvo“ je u neho bytostne spätý s termínom „Všeslávia“, ktorý zároveň dal pomenovanie celej jednej generácii slovenských obrodencov – tzv. „generácii Všeslávie“. Po prvýkrát ho použil Ján Kollár vo svojom najvýznamnejšom básnickom diele *Slávy dcéra*. Pre Kollára vzájomnosť zjednodušene povedané znamená spoluprácu slovenských národov za účelom všeobecného blaha všetkých, aj neslovenských národov. Jeho myšlienka sa uberá smerom k pozdvihnutiu Slovanov avšak nie na úkor príslušníkov iných etnických skupín. Termín „panslavizmus“ bol v súlade so svojím významovým slovenským ekvivalentom všeslovanstvo po prvýkrát použitý na začiatku 19. storočia a označoval jednotu

³ PICHLER, Tibor. *Obavy z politiky: Ján Kollár a myšlienka slovenskej vzájomnosti*. In PICHLER, Tibor. *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda, 1998, s. 16.

⁴ Literatúra sa mala stať významným faktorom zjednocovania v zmysle Kollárovho poňatia vzájomnosti.

slovanských jazykov a literatúr.⁵ Neskôr označenie všeslovanstva ako panslavizmu začalo vzbudzovať negatívne konotácie. Podobne aj slová „pansláv“ či „panslavistický“ nadobudli pejoratívny význam, a to v súvislosti s dobovou maďarskou reakciou na Kollárov koncept, ktorý sa stal pre príslušníkov maďarskej politickej elity neprijateľný, lebo ho vnímala ako prostriedok odporu voči uhorskej autorite s cieľom stať sa hegemónom v monarchii a aj mimo nej. Od druhej polovice 19. storočia sa pojem „panslavizmus“ začal spájať s výlučným upínaním sa k Rusku,⁶ ktoré si nárokovalo nielen na post „ochranných krídel“, ale aj na „vládcu“ všetkých Slovanov, čo sa stalo zdrojom polemík aj v samotnom tábore zástancov myšlienky slovanskej vzájomnosti.

Ideu slovanskej vzájomnosti podnietil značný rozvoj historiografie, kde v centre záujmu boli dejiny Slovanov a s tým súvisiace dejiny samotných slovanských národov. Tieto národy sa počas svojho skúmania nevyhli osobitému aspektu na dejiny, ktoré vykladali práve zo svojho vlastného národného hľadiska. Takto vznikli jednotlivé slavistické koncepcie Čechov, Poliakov, Rusov, Juhoslovanov a Slovákov, ktoré spájalo vždy povedomie spoločného pôvodu, ale na druhej strane každá z nich mala svoje sociopsychologické, jazykové a v neposlednom rade kultúrne špecifiká a obmeny.⁷ Ján Kollár do pevnej koncepcie sformuloval teóriu slovanskej vzájomnosti alebo inak povedané panslavizmu generácie Všeslávie. Kollár „svoju“ vzájomnosť významovo stotožňuje s latinským slovom *reciprocitas* (*recipio, recapio*), pričom nejde o slovo cudzieho pôvodu, ale o slovo etymologicky pochádzajúce zo slovanského prostredia z koreňa slova *jati, zajati, prijímati*. Upozorňuje na český ekvivalent *obapolnost*, ktorý sa odlišuje nielen po zvukovej stránke, ale aj obsahovej. Vzájomnosť na rozdiel od obapolnosti, ktorá zahŕňa len dve polovice alebo strany, môže obsiahnuť aj tri, štyri a viac strán. Vzájomnosť Kollár stotožňuje so *spoločným prijatím, vzájomnou výmenou a spojeným pôžitkom*.⁸ Názov Všeslávia odzrkadľuje myšlienkový posun v chápaní slovanskej myšlienky, kedy dovtedy zaužívaný termín „Slávia“ už nepostačoval a nadobúdala aj nové významy. V. Timura píše: „*P. J. Šafárik v Slovanských starožitnostiach odmietol výklad a odvodzovanie pojmu „Slovan“ od „slovo-sláva“ a vyslovuje hypotézu, že pôvodne išlo o nejaké miestne označenie „slowienin“, ktoré sa neskôr rozšírilo.*“⁹ Timura ako hlavný znak generácie zdôrazňuje jej všeslovanské zameranie – toto zameranie zachytáva

⁵ VLČEK, ref. 1, s. 9.

⁶ Pravdou je, že Ján Kollár obdivoval Rusko, no nevnímal ho ako hegemóna, ale ako ochrancu pre menejpočetných príslušníkov slovanského národa.

⁷ VÁROSOVÁ, Elena. *Slovanská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára*. In *Ján Kollár (1793 – 1993)*. Zborník štúdií. Bratislava : Veda, 1993, s. 56.

⁸ KOLLÁR, Ján. *O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa*. In *Ján Kollár. Dielo II*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2001, § 2, s. 394.

⁹ TIMURA, Viktor. *Generácia Všeslávie*. Bratislava : Tatran, 1987, s. 37.

samotný pojem Všeslávia, ktorý vyjadruje zároveň aj ďalšie charakteristické znaky generácie, teda poetizovanie a teoretické úsilie o vypracovanie koncepcie. Upozorňuje tiež na viacero vymedzení, ktoré v sebe Všeslávia implikuje. Sú to v krátkosti nasledovné: *štatisticko-geografické vyjadrenie slovanskej myšlienky, teoreticko-poetické spredmetnenie slovanskej myšlienky, výraz ideológie literárnokultúrnej vzájomnosti a jazykového zblížovania slovanských národov, výzva k činu s morálno-vlasteneckým pátosom, zrkadlovo-historický obraz bytia a života Slovanov zachytený mnohostranným úsilím generácie* a za jedno z najdôležitejších vymedzení pokladá *reprezentovanie historickej etapy sebareflexie národa prostredníctvom vyššieho celku* (slovanského celku).¹⁰ Napriek tomu, že Kollár vo svojom spise *O literárnej vzájomnosti* deklaruje jej apolitický charakter, keď píše, že vzájomnosť „*nespočítva v politickom spojení všetkých Slovanov ani v demagogických úkladoch alebo v revolučnej vzbure proti krajinským vládam a vládcom ľudu, z čoho vzniká zmätok a nešťastie*“¹¹, z pohľadu dneška sa dá objektívne konštatovať, že národné obrodzenie spočiatku stávalo na kultúrnej spolupráci, teda zjednocovaní na kultúrnom poli, čo neskôr práve na základe nadobudnutého kultúrneho zázemia vyústilo do politickej roviny. Na osobnosť Kollára ako autora koncepcie, ktorá bola prijímaná v uhorských kruhoch aj ako akt určitej vzbury, či dokonca vlastizrady, sa treba pozrieť aj z hľadiska toho, kde pôsobil a aké povolanie zastával. Pôsobil v Pešti ako evanjelický kazateľ. Jeho zmýšľanie bolo teda úzko späté s náboženstvom, teda so znášanlivosťou, nabádaním ľudí k láske k blížnemu. Keďže pôsobil v Pešti, svoje názory, kde vyzdvihoval postavenie a poslanie Slovanov v dejinách, musel prezentovať nanajvýš diplomaticky. Národnoobranný charakter svojej koncepcie demonštruje na základe kresťanského náboženstva, keď vo svojich *Kázňach a rečiach* vraví, že slovanskému národu nemá právo nikto ubližovať a zľahčovať jeho meno, lebo sa to prieči zásadám kresťanstva. Vyjadruje sa aj odvážnejšie: nikto nemá právo odnárodňovať národ. Kollár sa tým pádom venuje aj pojmom národ a národnosť a tu môžeme sledovať jeho názory na väzbu národa a národnosti so štátom. Aby sme lepšie pochopili Kollárov pohľad na to, čo je národ, čo je vlasť alebo štát, je prospešné stručne si zosumarizovať z čoho vychádzal. Predovšetkým zo svojej epochy, kde sa stretával osvietenký racionalizmus s idealistickým romantizmom. Osvietenstvo prišlo s ideou, že právo na svoju identitu majú všetky národy.¹² Pojem národ existuje dlhšie ako pojem štát. V súčasnosti pojem národ zahŕňa všetko obyvateľstvo a nedá sa definovať bez toho, že by sme nevzali do úvahy pojem štát. Takéto

¹⁰ TIMURA, ref. 9, bližšiu charakteristiku jednotlivých vymedzení pozri na s. 42-45.

¹¹ KOLLÁR, ref. 8, § 3, s. 395.

¹² VLČEK, ref. 1, s. 9.

vnímanie národa sa však vyvinulo postupne¹³ a tento historický vývoj zastihol Kollára ako aj iných obrodencov vo svojom určitom pomyselnom bode – práve vtedy, keď pojem národ začal získavať predpoklady k spojeniu s pojmom štát, pretože sa stal jedným z nástrojov, ktoré začal štát využívať na svoje upevnenie: „*Silný štát potreboval silné ospravedlnenie, pokiaľ nemal zaniknúť v revolúcii alebo v občianskej vojne, potreboval novým spôsobom zdôvodniť existenciu spoločenstva, nanovo odvodiť legitimitu panstva a potreboval tiež ideu, ktorá by oslovovala masy, presahovala partikulárne záujmy či ideológie a spájala by národy s ich štátmi. A že sa Európa tak ako po reformácii opäť nerozpadla vo víre občianskych a náboženských vojen, spôsobila skutočnosť, že sa tu taká idea, ktorá napomáhala vzniku pospolitosti, teraz ponúkla. Bola to idea národa.*“¹⁴ Aj Kollár mal vždy na mysli celok, v ktorom by sa stretávali všetky časti jedna na prospech druhej, a tak by boli prekonané všetky prekážky – aj toto je jeden z významov všeslovanskej vzájomnosti. V prípade Slovanov Kollár neuvažoval o štáte, lebo žil v mnohonárodnostnej habsburskej monarchii, čo by znamenalo ísť otvorene proti nej, a to nebolo jeho cieľom. V súvislosti s objavením občianskych práv a idey rovnosti, požadoval rovnoprávne postavenie Slovanov v monarchii presne tak ako aj iných národov v spoločnej vlasti. Hagen Schulze vo svojej publikácii *Štát a národ v európskych dejinách* uvádza definíciu národa podľa Adelungovho *Deutsches Wörterbuch* z roku 1776: „*Národ, domáci obyvatelia jednej zeme, pokiaľ majú spoločný pôvod, hovoria spoločným jazykom a v užšom slova zmysle sa líšia aj charakteristickým spôsobom myslenia a konania alebo národným duchom od národov iných, nech už koniec koncov tvoria štát jediný, alebo sú rozdelení do štátov viacerých.*“¹⁵ Národ teda, ako Schulze správne podotýka, „*nemalo tvoriť žiadne politické puto, ale spoločný jazyk a vedomie jeho súňalosti.*“ Na takéto chápanie nadviazal nemecký filozof Johann Gottfried Herder, ktorý pojem „národ“ spojil s pojmom „ľud“, pričom bázou ľudu a národa je podľa neho jazyk a poézia. Štát bol v jeho ponímaní hierarchicky nižšie ako kultúra a jazyk.¹⁶ Hoci Kollára okrem Herdera ovplyvnili aj ďalší nemeckí klasickí filozofi a aj jeho profesori, ktorých prednášky navštevoval počas univerzitných štúdií, Herderova filozofia dejín sa v jeho teórii všeslovanskej vzájomnosti stala smerodajnou. Nadviazal na neho predovšetkým v myšlienke humanity, ktorá je cieľom ľudského rodu a pri plnení tohto zámeru má každý národ svoje vlastné poslanie.¹⁷ Herder sa vo svojej filozofii zmieňuje aj o Slovanoch, ktorým podľa neho

¹³ SCHULZE, Hagen. *Štát a národ v evropských dejinách*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 99.

¹⁴ *Tamže*, s. 94.

¹⁵ *Tamže*, s. 157.

¹⁶ *Tamže*, s. 157.

¹⁷ TIMURA, ref. 9, s. 159.

prináleží zvláštna humanizačná úloha v dejinách ľudskosti. Táto konkrétna idea sa stala základom Kollárovej všeslovanskej vzájomnosti. Podľa Kollára nastala doba, kedy slovanský národ, slovanský princíp má prevziať duchovné vedenie ľudstva. Aby toto poslanie Slovania mohli splniť, je potrebné, aby sa zjednotili, teda podmienkou je slovanská vzájomnosť. Táto vzájomnosť sa má presadiť prostredníctvom pestovania kultúry – predovšetkým na poli literatúry, čo súvisí s pestovaním národného jazyka: „*literárna vzájomnosť je spoločná účasť všetkých národných vetiev na duševných plodoch vlastného národa; je vzájomné kupovanie, čítanie spisov a kníh vydaných vo všetkých slovanských nárečiach.*“¹⁸ Z hľadiska štátu o literárnej vzájomnosti Kollár píše: „*literárna vzájomnosť môže i tam byť a jestvovať, kde národ žije pod viacerými žezlami, kde je rozdelený do viacerých štátov, kráľovstiev, kniežatstiev, panstiev alebo republik... Svetským vrchnostiam a zemepánom nie je nebezpečná, pretože necháva na pokoji hranice a krajiny, závislosť poddaných od toho alebo onoho monarchu a iné podobné politické okolnosti...podrobuje sa všetkým vládnym formám, všetkým spôsobom občianskeho života...*“¹⁹ Avšak vo svojich *Kázňach a rečiach* napomína: „*Veru mnohé národy nedôverujú tej vlasti, ktorá sa k nim chová ako nebezpečná macocha, ktorá ohrozuje ich reč!*“²⁰ Tu môžeme sledovať Kollárovu reflexiu toho, čo sa okolo neho dialo. Kollár reagoval na dôsledky jazykových zákonov, ktoré zavádzali jednotné používanie maďarského jazyka a tak potláčali právo používať materinský jazyk iných národností.²¹ Jazyk bol u Kollára jednou z najdôležitejších charakteristík národa, tým, že bol potláčaný, potláčali sa aj práva slovanského národa na rovnoprávne postavenie v monarchii. Preto Kollár vytvoril ideológiu všeslovanskej vzájomnosti, ktorá mala ochraňovať pred nespravodlivosťou a zároveň ukazovať cestu mierového spolužitia. A tu sa dostávame ku špecifickosti Kollárovej všeslovanskej vzájomnosti, ktorá napokon mala byť v širšom zmysle slova univerzálna pre všetky národy s cieľom všeobecného blaha, teda *prekročila medzislovanský rámec.*²² V určitom zmysle ide o *svetoobčiansky celok*, ktorý sa uskutoční prostredníctvom *integračného princípu*, o ktorý sa zaslúžia Slovania a tak sa zmierni gradácia nacionalizmu jednotlivých národov.²³ Podľa Tibora Pichlera sa Kollár nestotožňuje s nacionalizmom, ktorý by mal politický obsah, ale môžeme ho pomenovať ako *uvážlivý nacionalizmus* a slovanskú vzájomnosť môžeme nazvať *konceptiou slovanského kultúrneho nacionalizmu*, ktorá je

¹⁸ KOLLÁR, ref. 8, § 2, s. 394.

¹⁹ *Tamže*, § 3, s. 395.

²⁰ KOLLÁR, Ján. *Kázne a reči: Nábožnosť a národnosť sú sestry. Kázeň na 2. adventnú nedeľu.* In Ján Kollár. Dielo II. Bratislava : Slovenský Tatran, 2001, s. 252.

²¹ PICHLER, ref. 3, s. 15.

²² VÁROSSOVÁ, ref. 7, s. 52.

²³ VÁROSSOVÁ, ref. 7, s. 53.

postavená na základe vzájomnej spolupráce, nepotláčaní jednotlivých slovanských kultúrnych vplyvov – teda nárečí a literatúr.²⁴ Napriek tomu, že Kollár integratívnym myslením predbehol svoju dobu, jeho koncepcia nebola aj medzi jednotlivými slovanskými národmi vždy prijímaná kladne. Koncepcia jednotného štvorkmeňového slovanského národa sa napokon osvedčila len ako produkt jeho idealizmu a v čase, kedy sa už Slovania začali uvedomelo vnímať ako Česi, Slováci, Poliaci atď., stratila bázu, na ktorej stávala. Význam osobnosti Jána Kollára to však neznižuje. Bol originálnym mysliteľom a čo je najpodstatnejšie, vzbudil záujem o národnú identitu, o jej pestovanie a úctu k nej, upozornil na práva všetkých národov bez rozdielu, načrtol cestu, ako spolu žiť v harmónii v spoločnom štáte.

Panslavizmus začal byť v politických kruhoch monarchie vnímaný ako ideologický konštrukt, ktorý mal poslúžiť Slovanom pod vedením Ruska zmeniť politické usporiadanie Európy. Aj tieto obavy prispeli k tomu, že sa panslavizmus, ktorý dovtedy deklaroval svoju apolitickosť (v podmienkach Európy 19. storočia sa ani inak nedalo), pretransformoval na prejav slovanskej solidarity. Koncepcia austroslavizmu spomedzi ostatných slovanských koncepcií najviac kládla dôraz na solidaritu Slovanov, ktorí žili v habsburskej monarchii. Austroslavizmus už nemohol jestvovať súbežne so staršou podobou panslavizmu, teda aj Kollárovej koncepcie, pretože sa stal konkrétnym politickým programom s cieľom vytvoriť z Rakúska federalizovaný štát.²⁵ Josef Kočí charakterizuje austroslavizmus ako špecifickú formu ideológie českého buržoázneho nacionalizmu, v ktorej hrala významnú úlohu koncepcia slovanstva, ktorá odrážala pomery a záujmy slovanských národov v habsburskej monarchii.²⁶

Koncepcia austroslavizmu vznikla v prostredí českého národného obrodeneckého hnutia, ktoré patrilo medzi slovanskými hnutiami v monarchii k najvyzretejším. Hoci metternichovský absolutizmus bránil okrem iného i v slobode vyjadrovania, o českej a celkovo o slovanskej otázke sa živo viedli diskusie aj v zahraničných periodikách. Začiatkom štyridsiatych rokov sa v tlači medzi maďarskými, slovenskými a českými publicistami začalo diskutovať o Slovanoch v Uhorsku. Český záujem bol okrem solidarity s utláčaným slovanským národom podnietený aj tým, že ak by sa monarchia rozdelila (otriasaná maďarským národným hnutím), rozdelili by sa tak aj národy Čechov a Slovákov,

²⁴ PICHLER, ref. 3, s. 20.

²⁵ VLČEK, ref. 1, s. 12.

²⁶ KOČÍ, Josef. *Austroslavismus českých liberálů a otázka vztahů Čechů a Slováků v předvečer revoluce 1848 – 1849*. In *Historický časopis*, 1987, roč. 35, č. 3, s. 452.

ktoré v poňatí českých vlastencov tvorili jeden národ.²⁷ A podobne ako slovanské národy v uhorskej časti monarchie čelili maďarskému nacionalizmu, tak v rakúskej časti čelili Česi nemeckému. Najvášnivejšie diskusie sa viedli na pôde augsburských novín *Allgemeine Zeitung*, ktoré sa v malom množstve distribuovali aj do habsburskej monarchie. Nemecký publicista Franz Schuselka a podobne na maďarskej strane Móric Lukacs, svojimi článkami vyprovokovali reakcie českých, ale aj slovenských vlastencov. V obranných reakciách, ktoré vzišli z pera českého šľachtica Leva Thuna²⁸ alebo literáta, umenovedca a archeológa Jana Erazima Vocela, môžeme sledovať vznik jednotlivých téz austroslavizmu.²⁹ Thun, ktorý mal kontakty s takými osobnosťami ako bol František Palacký alebo Pavol Jozef Šafárik, striktne odmietol pravdivosť obvinenia rakúskych Slovanov z panslavizmu a apeloval na vládu, aby si uvedomila, že pätnásťmiliónový národ Slovanov je pre monarchiu strategickým prostriedkom obrany proti „záplave z Východu“. Podľa Thuna sa Rakúsko malo stať akousi protiváhou k Rusku, ktorá by Slovanov oslovila viac. Slovania si mali vryť do pamäti odstrašujúci prípad Poľska a tak mali vzniknúť dvaja protektori Slovanov – okrem cárskoho Ruska aj Rakúsko. Thun uviedol aj spôsob, ako takýto stav dosiahnuť: podporovať národný jazyk a literatúru, lebo to spojí srdcia národa s panovníkom. Thunova predstava bola však v tejto fáze obrodovania už nedostačujúca, lebo nápravu videla bez akejkoľvek zmeny v legislatíve alebo vládnej forme. Thun české národné ciele stotožňoval s piedestálom vzdelania. Preto sa obmedzil na požiadavky zriaďovania českých hlavných škôl v českých mestách, žiadal, aby sa český jazyk vyučoval na gymnáziách a reálnych školách ako riadny predmet a aby sa niektoré predmety mohli vyučovať v češtine.³⁰ Vocol v roku 1841 publikoval článok *Odnárodňování Slovanů*, kde rozvinul ideu austroslavizmu tým, že rakúskych Slovanov označil ako najvernejších poddaných monarchie, a to práve preto, lebo im najväčšmi záleží na zachovaní Rakúska, lebo ono ich môže ochrániť pred Germánmi na západe a pred Rusmi a Maďarmi na severe a východe.³¹

Svoju slovanskú ideológiu v článku na pokračovanie *Slovan a Čech*, uverejnenom v *Pražských novinách* dňa 15. februára až 12. marca 1846 obširne vypracoval zakladateľ českej modernej žurnalistiky a zároveň spisovateľ Karel Havlíček Borovský. Podobne ako iní v tejto dobe slovanského horlenia, keď mladí čítali znelky *Slávy dcery*, učili sa slovanské

²⁷ KOČÍ, ref. 26, s. 438.

²⁸ Vzťahy českej šľachty k obrodeneckému hnutiu otvárajú ďalšiu osobitú kapitolu českého národného obrodovania.

²⁹ ŠTAIF, Jiří. *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830 – 1851*. Praha : Dokořán, 2005, s. 126.

³⁰ *Tamže*, s. 131.

³¹ KOČÍ, ref. 26, s. 439.

jazyky a históriu Slovanov, túžil po poznaní slovanských zemí a národov. V roku 1842 prijal ponuku Pavla Jozefa Šafárika, aby sa stal vychovávateľom v Moskve. Pobyť v Rusku ako aj krátka zastávka v Poľsku na neho silno zapôsobil, lebo tu okúsil „naživo“ ruský konzervativizmus a feudálny vládny režim. Havlíček bol presvedčený o nemožnosti uskutočnenia idey slovanskej vzájomnosti, nielen pre nesvornosť Slovanov, ktorá sa najviac prejavila v politike Ruska voči Poľsku, keď cársky režim v roku 1830 – 1831 krvavo potlačil poľské národnooslobodzovacie hnutie, čo si prakticky protirečilo s Kollárovou koncepciou všeslovanskej vzájomnosti,³² ale aj preto, lebo podľa neho „*nepravdivé jest vlastenectví všeslovanské*“, pretože jeden všeslovanský národ neexistuje. Tento záver mu vyplynul z vlastnej definície národa, ktorá bola naozaj oproti zaužívaným pokrokovejšia a Havlíček bol na ňu patrične hrdý: „*Národom je v najčistejšom a najideálnejšom zmysle veľký počet ľudského plemena, ktoré je rovnakého pôvodu, svojím vlastným jazykom hovorí, zvláštnu obec (štát) tvorí, zvláštno svoje náboženstvo vyznáva a zvláštnymi vlastnosťami a obyčajmi od iných sa rozoznáva.*“³³ Okrem toho, že Havlíček reagoval na Rusko, niektorí maďarskí a nemeckí publicisti stále živili myšlienku „nebezpečného“ panslavizmu, čo bolo treba zastaviť. Navyše bol Havlíček ako súčasník slovenských pokusov štúrovcov o uznanie spisovnej slovenčiny, v rámci myšlienky jednotného československého národa presvedčený o potrebe vyjadriť sa k tomuto pokusu o národný rozkol. Ďalšou z jeho ambícií bolo presadiť sa ako čelná osobnosť českého národného hnutia, obzvlášť vtedy, keď cítil podporu Františka Palackého,³⁴ vďaka ktorému sa stal redaktorom *Pražských novin*. Palacký pravdepodobne odsúhlasil Havlíčkovi článok *Slovan a Čech*, v ktorom vystúpil proti Kollárovej koncepcii vzájomnosti. Osobnosť Palackého dodávala koncepcii austroslavizmu veľkú autoritu. Českí národní liberáli boli tvorcami austroslavistického programu, ktorý napriek určitým variantným prvkom vo vlastnej koncepcii, začala akceptovať väčšina hnutí slovanských národov v monarchii.³⁵ V krajine vznikli dve protichodné koncepcie, a to nemecko-maďarská, ktorá žiadala rozbitie monarchie a austroslovanská, ktorá sa usilovala o jej udržanie a upevnenie práve prostredníctvom slovanského živlu. Prívrženci koncepcie austroslavizmu tým pádom od začiatku počítali s podporou viedenskej vlády, avšak samotná habsburská dynastia bola nemeckej národnosti a bola predstaviteľkou feudálneho národnostného poňatia. Ak by podporila princípy austroslavizmu, podporila by zároveň demokratické slobody, čo

³² MATULA, Vladimír. *Slovanská vzájomnosť – národnooslobodzovacia ideológia slovenského národného hnutia (1835 – 1849)*. In Historický časopis, 1960, roč. 8, č. 2-3, s. 252.

³³ KOČÍ, ref. 26, s. 445.

³⁴ ŠTAIF, ref. 29, s. 138.

³⁵ KOČÍ, ref. 26, s. 452.

nemohla akceptovať. Na určitú dobu, keď bola monarchia otriasaná maďarským národným hnutím, využila inonárodné národnooslobodzovacie hnutia vo svoj prospech a s nimi aj koncepciu austroslavizmu. To, že určitým spôsobom živila nádeje národnooslobodzovacích hnutí, spôsobilo medzi nimi o to väčšie sklamanie po revolúcii 1848 – 1849, kedy monarchia siahla po armáde a nie po politických spojencoch.³⁶ Ďalšou tézou, ktorej sa austroslavistický program držal, bolo presvedčenie, že žiaden slovanský národ v monarchii nie je dostatočne silný tak, aby mohol reálne vytvoriť vlastný štát. Rovnako ak by padla Rakúska monarchia, myšlienka samostatného štátu by nebola možná kvôli mocenskému spektru jestvujúcich štátov v Európe. Z ekonomického hľadiska išlo predovšetkým o hospodársky trh, v prípade Čiech o „zemský“ trh český, čo taktiež znemožňovalo vyhlásenie samostatného českého alebo slovanského štátu, lebo tento trh by zanikol spoločne s ríšskym.³⁷

Panslavizmus sa upriamil na solidaritu všetkých Slovanov, oproti tomu austroslavizmus kládol dôraz na spoluprácu Slovanov v habsburskej monarchii. Apolitická kultúrno-civilizačná kooperácia na báze štúdia jazykov, literatúr, histórie, výmene študentstva a publikácií v duchu princípu univerzálnosti verzus politický program s cieľom demokraticky federalizovať Rakúsko – v tom spočíva najväčší rozdiel medzi koncepciou všeslovankej vzájomnosti a koncepciou austroslavizmu. Kollár vychádzal z myšlienky jednotného štvorkmeňového slovanského národa, Borovský jednotný slovanský národ odmietol, hoci sám za slovanské národy považoval Rusov, Poliakov, Čechov (vrátane Slovákov) a Ilýrov. Z toho vyplýva aj ich odlišné chápanie vlasti: pre Kollára to bolo Slovanstvo, pre Havlíčka len Čechy, Morava, Slovensko a Sliezske³⁸. Borovský bol realistickejší ako Kollár, keď poukázal na to, že politika veľkého osemdesiatmiliónového národa síce mohla mať odstrašujúci vplyv pre tých, ktorí chceli potláčať Slovanov, ale koniec koncov bola podľa jeho slov *detinská a smiešna*, lebo *vždy jedna polovica slovanského národa proti druhej je ako oheň proti vode*.³⁹ U Havlíčka slovo Slovan nadobudlo iný význam ako u Kollára: „*meno Slovan je a zostať má vždy len menom zemepisným a vedeckým, nie však menom srdečným, menom sympatie, s akou každý národ meno svoje vyslovuje*“.⁴⁰ Hoci Havlíček kategoricky neodmietal všetko, čo priniesla myšlienka Kollárovhov všeslovanstva, keď napísal, že jeho dielo bolo pre Slovanov *živou pákou*, aby sa slovanské *duše k životu prebrali*. Vystihol dobové vnímanie

³⁶ KOČÍ, ref. 26, s. 454-455.

³⁷ *Tamže*, s. 456.

³⁸ BOROVSÝ, Karel Havlíček. *Slovan a Čech*. In Karel Havlíček Borovský. Dielo II (Pražské noviny, Národní noviny, Slovan). Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 64

³⁹ *Tamže*, s. 64.

⁴⁰ BOROVSÝ, ref. 38, s. 58.

všeslovanskej koncepcie u mnohých súčasníkov, a síce, že je neurčitá, že *kolíše* niekde medzi literárnou vzájomnosťou a ostatnými vyrieknutými aj nevyrieknutými panslavistickými požiadavkami, čo spôsobuje neurčitosť pojmov. Takýto zmätok podľa neho vyústil do toho, že nikto nevedel „kam“ so Slovanstvom, čo bolo možné podľa Havlíčka sledovať predovšetkým na Slovensku v názoroch a práci štúrovcov. Ironicky písal, že medzi Slovákami najdlhšie pretrvala viera v možnosť vytvoriť jediný slovanský národ a teraz Hurban a Štúr, *dvaja nepatrni ľudia*, idú odtrhnúť Slovensko od českého národa.⁴¹ Havlíček hlavnú nevýhodu pre československý národ videl v tom, že nebol vždy spojený pod rovnakou vládou, a tak sa v ňom utvárali provinčné rozdiely a uškodilo mu predovšetkým to, že nemá spoločné meno. Preto Havlíček navrhoval, aby sa Slováci a Moravania priklonili k spoločnému označeniu Česi a aj spisovný jazyk bol český. Provinciu českú navrhol volať „kráľovstvom“, pričom Čechami by sa nazývalo všetko dohromady. Obyvatelia kráľovstva by sa mohli nazývať *Korunáři* a ostatní ako doposiaľ Moravanmi, Slezanmi, Slovákami, ale všetci by boli Čechmi – Čechmi v kráľovstve, Čechmi na Morave, na Slovensku.⁴² O celej budúcnosti myšlienky Slovanstva podľa neho rozhoduje *pomer Rusov, Malorusov a Poliakov medzi sebou*.⁴³ Vyjadruje sa, že je nemúdre a nebezpečné pripájať sa k takým veciam ako je rusko-poľská národná zášť, Rusov a rovnako aj Poliakov nazval „vlkami“ a „ovečkou“ Malorus. Havlíček cítil veľké antipatie voči obom týmto národom, dokonca priamo nabádal v *Slovanovi a Čechovi* k opatrnosti až nenávisti⁴⁴ voči Rusom, ktorí „s ostatnými Slovanmi nie bratsky, ale nepoctivo a sebecky zmyšľajú.“⁴⁵ V ruskom panslavizme videl nebezpečenstvo a v žiadnom prípade nevnímal Rusov ako Kollárovo „dubisko“. Spojencov Čechov videl v habsburskom mocnárstve, ktoré sa vyrovná Nemecku. Za jediných skutočných nepriateľov českej národnosti považoval samotných Čechov a nie vládu. V konečnom dôsledku však v koncepcii Jána Kollára nešlo o rozvrat Rakúska, podobne ako austroslavisti propagoval lojalitu k monarchii. Kollár rozlišoval dva druhy lojality, a to voči panovníkovi a voči duchovne vnímanému národu, už nastolené politické pomery jeho koncepcia neruší.⁴⁶ Kollár píše, že „*štát je spolok viacerých krajín a rozličných národov pod spoločným vladárom; jeho účelom je ochrana, spravodlivosť a podporovanie kultúry medzi národmi, jemu zverenými. Preto nášmu národu a reči lásku, ale vernosť a poslušnosť vládcom, nech by boli aj z iného*

⁴¹ BOROVSÝ, ref. 38, s. 59.

⁴² *Tamže*, s. 66.

⁴³ *Tamže*, s. 70.

⁴⁴ „*Čechové jsme, a Čechové zůstati hodláme navždy, a nechceme se státi ani Němci, ani Maďary, ani Rusy, a proto budme k Rusům chladni, nechceme-li je dokonce nenáviděti.*“ *Tamže*, s. 77.

⁴⁵ *Tamže*, s. 77.

⁴⁶ PICHLER, ref. 3, s. 21.

*národa.*⁴⁷ Ako vidíme, v koncepciách všeslovanstva a austroslavizmu existujú aj určité podobnosti, keď sa obe odvolávajú na štát ako na ochrancu národa. Austroslavistom dá sa povedať, tak ako aj zástancom panslavizmu išlo o rovnoprávne postavenie národov v monarchii.

Tieto dve koncepcie sa stretli aj v roku 1848 na Slovanskom zjazde, ktorý pod patronátom Leva Thuna, Františka Palackého a Pavla Jozefa Šafárika mal prezentovať predovšetkým koncepciu austroslavizmu ako riešenie slovanskej otázky v monarchii. Už počas príprav zjazdu prišlo k rozporom, ktoré sa týkali toho, či sa zjazdu zúčastnia okrem rakúskych aj zahraniční Slovania, čo by najviac ohrozilo prodynastické vyznenie zjazdu. Za uhorských Slovanov Ľudovít Štúr presadzoval jeho širšie všeslovanské zameranie, ktoré by oslabilo prorakúsku orientáciu a vyhlásil, že prioritným záujmom Slovanov nie je zachovanie monarchie, ale sebazachovanie. Tiež Poliáci nezapadali do usporiadateľmi cieleného vyznenia zjazdu, lebo im išlo o obnovenie Poľska v hraniciach z roku 1772.⁴⁸ Ako je známe, zjazd schválil iba jediný dokument – *Manifest k európskym národom*. Palackého odkaz v ňom spočíval v požiadavke rovnosti pre všetkých Slovanov, pričom právo na svojbytnosť národov vnímal ako prirodzený princíp. Odsúdenie absolutistickej vlády dynastie v manifeste už nepatrí medzi Palackého myšlienky. Dokument tiež namieta proti rozdeleniu Poľska, ale nezmieňuje sa vôbec o Rusku a tamojších Slovanoch. Kritizuje odnáródňovaciu politiku, ktorá sa týkala Slovanov žijúcich v Prusku, Uhorsku a Osmanskej ríši. Ako určitý pokus o zmier medzi koncepciami austroslavizmu a všeslovanstva vyznieva politicky najzaujímavejšia časť manifestu, ktorej autorom bol František A. Zach, tvorca pôvodného zjazdového programu. Ide o návrh usporiadania všeobecného európskeho zjazdu národov, ktorý by vyriešil medzinárodné otázky. Ako sa však ukázalo, reálne Slovanský zjazd nemohol nadviazať rovnocenný politický dialóg s neslovanskými národmi. Bránila v tom situácia, ktorá spela k revolúcii,⁴⁹ ale aj celkový idealizmus nielen koncepcie všeslovanskej vzájomnosti, ale aj austroslavizmu. Josef Kočí v súvislosti s týmito dvomi koncepciami upozorňuje, že *sa vo sfére jazykovej a národnokultúrnej plne uplatňovala kollárovská ideológia slovanskej vzájomnosti v najširšom slova zmysle, v politickej oblasti, alebo presnejšie povedané v nepriamych politických zámeroch, bolo toto všeslovanstvo redukované vlastne na variant austroslavistický.*⁵⁰

⁴⁷ KOLLÁR, ref. 8, § 3, s. 395.

⁴⁸ ŠTAIF, ref. 29, s. 250.

⁴⁹ *Tamže*, s. 252.

⁵⁰ KOČÍ, ref. 26, s. 452.

Teórie všeslovanskej vzájomnosti a austroslavizmu tvoria široké spektrum problémov a názorov, v ktorých sa rozchádzajú, ale zároveň stretávajú a dopĺňajú. Národné hnutia postupovali od pestovania svojich národných kultúr až k politickému úsiliu o upevnenie či záchranu svojej identity. Generácia Vseslavia na čele s Jánom Kollárom a tvorená takými osobnosťami ako boli Pavol Jozef Šafárik (ktorý neskôr tiež pôsobil v Prahe a názorovo bol spriaznený s Palackým), či Karol Kuzmány a zo začiatku aj František Palacký, sa zaslúžila o dokázanie indoeurópskeho pôvodu Slovanov a o ich rovnoprávne uznanie medzi ostatnými európskymi národmi.⁵¹ Kollárovu koncepciu môžeme vnímať ako „odrazový mostík“ pre neskoršie postoje a inovácie týkajúce sa spolupráce Slovanov alebo otázky ich samostatnosti, keď sa sami začali dôkladne diferencovať a pestovať predovšetkým ideu vlastného národa. Odpoveď na to, prečo sa napríklad František Palacký neskôr odklonil od kollárovského konceptu a stal sa jedným z najvýznamnejších zástancov politiky austroslavizmu, môžeme nájsť v tom, že v určitej dobe sa Kollárova už sama o sebe dost' idealistická teória stala nepostačujúcou ochrankyňou slovanských záujmov, hoci vo svojej predstave prospechu pre všetky národy Európy prebehla svoju dobu. Sami austroslavisti upadli do politickej naivity, keď sa spoliehali na bezvýhradnú podporu viedenskej vlády a nemali ešte vyhraný postoj k predstaviteľom zemskej šľachty. Zlomom v chápaní slovanskej spolupráce bol národnostný konflikt medzi Ruskom a Poľskom, ktorý v mnohých myšliach navodil skepsu. Toho dôkazom je aj to, že už vydanie *Slávy dcery* z roku 1832 v Čechách neprijali nadšene a to aj kvôli Kollárovým „experimentom“ s jazykom,⁵² keď ho podľa českých predstáv príliš slovakizoval. Navyše sa v tej dobe v Európe objavuje iné, radikálnejšie a vďaka mnohým okolnostiam možnejšie riešenie národnostných rozporov – revolúcia, myšlienka republikanizmu, boja proti zastaranej feudálnej spoločnosti.⁵³ V takejto spoločenskej situácii Kollárova rozprava *O literárnej vzájomnosti* stratila na svojej aktuálnosti. Na Slovensku sa už sformovala mladá generácia obrodencov na čele s Ľudovítom Štúrom a hoci aj ona čerpala z odkazu Jána Kollára, riešenie slovanskej a slovenskej otázky si už predstavovala v inom, radikálnejšom duchu. Čo sa austroslavizmu týka, bol to projekt postavený na reálnejších predstavách, už len preto, že Slovania už neboli vnímaní ako jeden národ, hoci Slováci mali patriť pod spoločný národ český. Toto ponímanie však zákonite muselo vyvolať nesúhlas mladých Slovákov a okrem maďarského nacionalizmu bolo jednou z príčin, prečo sa stále prikláňali už k modifikovanému konceptu vzájomnosti. Dnes už nie je podstatné uvažovať,

⁵¹ TIMURA, ref. 9, s. 22.

⁵² BÉDER, Ján. *Kollárova koncepcia slovanskej vzájomnosti a mladé Slovensko*. In *Historický časopis*, 1960, roč. 8, č. 2-3, s. 245.

⁵³ *Tamže*, s. 245.

nakoľko boli tieto koncepcie idealistické a naivné. Treba oceniť samotnú myšlienku – myšlienku kooperácie, ktorá sa koniec koncov osvedčuje do dnešných čias a z hľadiska štátoprávneho treba oceniť úsilie austroslavistov, ktorí sa snažili o prebudovanie monarchie na základe demokratických zásad, kde federácia mala legislatívne zakotviť rovnoprávne postavenie vedľa seba žijúcich národov.

Pan-Slavism and Austro-Slavism: Two Conceptions of Solution of the Position of the Slavs in Europe and the Habsburg Empire

The 19th century entered history as a period of national awakening in the European geographic area. Terms like „nation“, „state“ and the relationship between them were bound to be specified. This appeared unavoidable especially for those nations which did not live in one state or lived in multinational countries. In the multiethnic Habsburg Monarchy the struggle for national equality of rights has started amongst all of the Slavs. This study presents two conceptions of struggle for national freedom which have originated in Slovak and Czech environment. It is a theory of Pan-Slavic reciprocity or Pan-Slavism from Slovak national awakener and ideologist Ján Kollár and the theory of Austro-Slavism elaborated most purely by the Czech journalist and writer Karel Havlíček Borovský. Both conceptions were based on the same philosophical bases, mainly on ideas of enlightenment and Herder's philosophy of history. The first was considered apolitical, as a struggle in the field of culture, the second traced political equality and the establishment of federal monarchy. Although they both appeared visionary, they heralded the incoming liberation of nations in the Habsburg Monarchy at the same time.

Keywords: notions of nation and state, national equality, Pan-Slavic reciprocity, Pan-Slavism, Austro-Slavism, Ján Kollár, Karel Havlíček Borovský

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

ŽILÍKOVÁ, Tatiana. *Panslavizmus a austroslavizmus: dve koncepcie riešenia postavenia Slovanov v Európe a v habsburskej monarchii*. In *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca*. Historia nova [online], 2010, roč. 1, č. 1, Bratislava : Stimul, 2010, s. 51-64. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-1.pdf>